

Άγνωστη βυζαντινή ζωγραφική στο Κάιρο. Νέα ευρήματα των συντηρητών

Dr. A. A. Gormatyuk

The Grabar Art Conservation Centre,

Head of the Conservation workshop Centre of Egyptological Studies in Cairo

Κάποιες μεσαιωνικές βυζαντινές εικόνες που ανακαλύφθηκαν στο Κάιρο κατά τη δεκαετία του 1990 έκαναν αίσθηση στον επιστημονικό κόσμο. Η έρευνα και η συντήρησή τους έδειξαν ότι πολλά ζητήματα χρονολόγησης, στυλιστικής κατάταξης, σχέσης των έργων με την τοπική σχολή καθώς και η ερμηνεία των τεχνολογικών ιδιαιτεροτήτων τους, είναι υπό συζήτηση από πλευράς των μελετητών.

Ένα παράδειγμα αποτελεί το επιστύλιο με επτά σκηνές Δωδεκαόρτου από το ναό της Παναγίας στην ομώνυμη μονή, στη θέση Harat Zuwayla του Καΐρου.

Η έρευνα και η συντήρησή του ολοκληρώθηκαν στο διάστημα 1995-1999 από Ολλανδούς, Ρώσους και Αιγυπτίους ειδικούς. Στα άρθρα που δημοσιεύθηκαν από τους ερευνητές και τους συμμετέχοντες στη συντήρηση το αριστούργημα αυτό της βυζαντινής ζωγραφικής χρονολογείται από το τέλος του 12^{ου} έως το 16^ο αιώνα, η δε στυλιστική του κατάταξη παρουσιάζει επίσης διαφορές.

Η συντήρηση τριών κιβωρίων με ζωγραφιστή διακόσμηση από το ναό Al-Moallaqua, που ανήκει στην ίδια ομάδα μνημείων, επιτρέπει την επανεξέταση των ζητημάτων αυτών σε νέο φως. Το ερευνητικό υλικό και τα στοιχεία που συλλέχθηκαν κατά τη συντήρηση των δύο μνημείων επιτρέπουν μια πληρέστερη συγκριτική ανάλυση.

Τεχνικά χαρακτηριστικά

Το επιστύλιο και οι βάσεις των κιβωρίων είναι κατασκευασμένα από ξύλο σκυμοουριάς, που φύεται μόνο στην Ανατολική Αφρική.

Ο φορέας του επιστυλίου αποτελείται από οκτώ λεπτές σανίδες, πάχους περίπου ενός εκατοστού, προσαρμοσμένες σε δύο επιμήκη τρέσα στην πίσω όψη, και εε πρόσθετο πλαίσιο, που έχει στερεωθεί με σιδερένια καρφιά στην κύρια όψη. Η κατασκευή αυτή, μήκους 271 εκ., δεν είναι αρκετά σταθερή, εμφανίζει κοίλανση εξαιτίας του ίδιου της του βάρους και δεν προοριζόταν για μεταφορά, στοιχείο που αποτελεί έμμεση απόδειξη ότι κατασκευάστηκε επί τόπου.

Τα ανάγλυφα τόξα που φέρουν τις σκηνές Δωδεκαόρτου έχουν κατασκευαστεί από το υλικό προετοιμασίας και επικολληθεί με ύφασμα. Αυτό φέρει προετοιμασία για ζωγραφική, σε αναλογία με την τεχνική cartonage, που ήταν ευρέως διαδεδομένη στην ελληνιστική Αίγυπτο.

Ο φορέας των κιβωρίων είναι κατασκευασμένος με τον ίδιο τρόπο, από λεπτές σανίδες πάχους ενός εκατοστού, στερεωμένες σε δοκούς με σιδερένια καρφιά. Η επιφάνεια καλύπτεται εν μέρει με επικολλημένο λινό ύφασμα. Σε περιοχές κενών και ενώσεων έχουν κολληθεί επιπλέον ίνες φοίνικα, με την τεχνική που επίσης απαντά μόνο στην αιγυπτιακή παράδοση.

Η χημική και φασματοσκοπική ανάλυση μικροδειγμάτων προετοιμασίας από τα δύο έργα έδωσε παρόμοια σύσταση της γύψου. Χαρακτηριστικό γνώρισμα, κοινό και στις δύο προετοιμασίες, είναι οι ακανόνιστες ρωγμές, πιθανότατα λόγω της χρήσης της ίδιας τεχνολογίας.

Ο τρόπος εφαρμογής και το πάχος των χρωματικών στρωμάτων εμφανίζει και στα δύο έργα ανομοιογένεια: κορεσμένα φωτεινά και σκούρα χρώματα περασμένα σε πολύ λεπτό στρώμα, με ευδιάκριτες πινελιές. Όσοι τόνοι περιέχουν λευκό είναι περασμένοι σε παχύ στρώμα και η στιλπνή τους επιφάνεια μοιάζει με σμάλτο.

Το επικαλυπτικό στρώμα (βερνίκι) και στις δύο περιπτώσεις χαρακτηρίζεται από ανομοιογένεια πάχους και έχει αντίστοιχα σκουρύνει στις περιοχές με αρκετό πάχος.

Στυλιστικά χαρακτηριστικά της ζωγραφικής

Στα έργα αυτά συνδυάζονται οι ιδέες που καθόρισαν τη βυζαντινή τέχνη του πρώιμου 13^{ου} αι. και η ανανέωση του κλασικού ιδεώδους των μέσων του αιώνα. Κοινό τους γνώρισμα είναι η ήπια χρωματική κλίμακα, στην οποία κυριαρχούν οι ψυχροί τόνοι. Στις περισσότερες περιπτώσεις θυμίζει τη χρωματική κλίμακα των τοιχογραφιών στη Sopocani (1261) της Σερβίας, παρόλο που εδώ δεν υπάρχουν πρακτικά χρωματικές και τονικές αντιθέσεις.

Είναι χρήσιμο να επισημανθεί ότι δύο τουλάχιστον ζωγράφοι συμμετείχαν στη ζωγραφική των κιβωρίων. Η ζωγραφική του ενός χαρακτηρίζεται από μία τάση για ξεκάθαρη και λακωνική απεικόνιση, όπως αυτή αποτυπώνεται σε μνημειακές μορφές της τέχνης του 13^{ου} αιώνα (εικόνες « Οδηγήτρια», «Αγ. Αικατερίνη με σκηνές του βίου της», « Αγ. Θεόδωρος Στρατηλάτης και Αγ. Δημήτριος» από τη μονή Αγ. Αικατερίνης στο Σινά). Ορισμένα τμήματα ζωγραφικής στο κεντρικό και βόρειο κιβώριο, που έχουν γίνει από το χέρι αυτού του ζωγράφου, παρέχουν στοιχεία για τον

εντοπισμό ουσιαστικών καλλιτεχνικών χαρακτηριστικών και ιδιαιτεροτήτων του ζωγράφου αυτού.

Ο καλλιτεχνικός του τρόπος, πιο διακοσμητικός και ιδιαίτερα σημασιολογικός, φαίνεται καλά στα πρόσωπα των αρχαγγέλων Γαβριήλ, Μιαχαήλ και Ουριήλ του νότιου κιβωρίου.

Η χαρακτηριστική λεπτομέρεια των προσώπων αυτών είναι το οξύ οβάλ σχήμα, με το πηγούνι σε σχήμα σταγόνας. Πινελιές ανοικτής ώχρας καταλαμβάνουν τη μεγαλύτερη επιφάνεια των προσώπων και γίνονται λιγότερο έντονες στις παρυφές της ζωγραφικής. Αυτό κάνει τα πρόσωπα φωτεινότερα στο σύνολό τους, όμως ακόμη και οι λευκές ψιμμυθιές στις περιοχές με το μεγαλύτερο όγκο δεν αναιρούν την εντύπωση ότι οι μορφές είναι κάπως επίπεδες. Η ζωγραφική των προσώπων ολοκληρώνεται με σκουροκάστανο ή μαύρο περίγραμμα.

Ανάλογες μέθοδοι απαντούν και στη ζωγραφική του επιστυλίου και είναι ευδιάκριτες στα καλοδιατηρημένα πρόσωπα: της Παναγίας και των αγγέλων στη Γέννηση, των αγγέλων στην Ανάληψη και του Αποστόλου Παύλου στην Πεντηκοστή.

Η εμφανής ομοιότητα των χαρακτηριστικών γνωρισμάτων του ζωγραφικού τρόπου και στα δύο έργα επιτρέπει την απόδοσή τους στον ίδιο ζωγράφο.

Ένας δεύτερος καλλιτέχνης που έχει εργαστεί στα κιβώρια ελκόταν από την κλασικιστική ζωγραφική του τέλους του 13ου-αρχών 14^{ου} αιώνα. Η μεγαλοπρέπεια των μορφών του, συνδυάζεται με εντυπώσεις ψευδαίσθησης, χαρακτηρίζεται δε από τέλειες αναλογίες, ορθά προσωπογραφικά χαρακτηριστικά και μνημειακή πλαστικότητα στις μορφές του Παντοκράτορα και του Αρχαγγέλου Μιαχάηλ. Ο ζωγραφικός του τρόπος εμπεριέχει τα κλασικά χαρακτηριστικά που είναι ήδη παρόντα στις τοιχογραφίες του Mileshevo και της Sorocani, στα ψηφιδωτά του νότιου κλίτους της Αγ. Σοφίας στην Κων/πολη και στις εικόνες «Χριστός Παντοκράτωρ» και «Παναγία» της μονής Χιλανδαρίου στον Αθω.